

פרולוג | "השכנים שמתעשרים על השכוננו"

בא יהודי פלוני שדומה למלח, ובמקום לירות באיזה בקבוק־עם־הפתעה ירה באדם חי. היש כאן צורך במילים? (באבל 1987, "כך היו עושים זאת באודיסה", 18).

בערב הקיץ של 9 ביולי 1959, ערך סמל החטאים ישראל וולק, סיור שגרתי במרחב חיפה, מלווה בנהג הטנדר המשטרתי סעיד אבו סעדה מהכפר עוספיא.¹ סיורם נפתח בחוף שמן, ובדרך חזרה – לקראת השעה עשר בלילה – נכנסו לביקור שגרתי בבית הקפה של יעקב ושלום שטרית ברחוב שיבת ציון 85, הידוע כבית קפה "אביב". במהלך חילופי דברים עם שלום שטרית באשר לניהול העסק, ובעיקר בעניין בקשתם של האחים לקבל רישיון למכירת משקאות משכרים, נכנסו עוברי אורח לבית הקפה וקראו לסמ"ר וולק לצאת לרחוב. במרכז הכביש שכב אדם שנאבק במתקהלים, אשר ניסו לשווא לסלקו מן המקום. וולק הרחיק את המתקהלים ואחז בזרועותיו של האיש השרוע בניסיון להזיז אותו מן הכביש, אך נהדף על ידיו. "בניב מרוקני", כך העיד וולק לפני ועדת החקירה הציבורית לאירועי ואדי סאליב, אמר לו האיש, יעקב עקיבא (אלקריף), "יש לי כסף יותר מבן־גוריון. עזוב אותי, אין לי כאן אף אחד ואני לא רוצה לחיות". וולק לא הצליח לשדל את עקיבא להתלוות אליו. לאחר שהמתקהלים הבטיחו לקחת את האיש לביתו, החליט לוותר על כך.

כשהמשיך וולק בסיורו, לעבר הדר הכרמל והר הכרמל, נכנס עקיבא לבית הקפה וביקש כוס בירה. שלום שטרית, בעל המקום, סירב למכור לו. בתגובה על כך תפס עקיבא בקבוק ריק, שבר וזרק אותו לעבר האצטבה שעמדו עליה בקבוקים מלאים. הנזק שנגרם בשלב זה לבעל בית הקפה הסתכם בשמונה בקבוקי משקאות חריפים וכמה כוסות. חברו של עקיבא, אבנר ממזן, הצליח

1. הפרק נסמך כולו על פרוטוקול ועדת החקירה הממשלתית לחקר אירועי ואדי סאליב, ארכיון המדינה, גל' 7253/4.

לאחוזו אותו בגופו והחל גורר אותו אל מחוץ לבית הקפה. ביציאה תפס עקיבא מחבת ובה שמן חם, שפך אותו על אבנר דרעי, מאורחי בית הקפה, ובתוך כך הספיק גם להפוך את מתקן הגריל – "האח עם הגחלים הלוהשות" – כפי שהוא מכונה בדוח המשטרה. ממך ועקיבא יצאו לרחוב והמשיכו לכיוון רחוב ואדי סאליב. בדרך ניסה עקיבא להיכנס לשני בתי קפה אחרים ולשתות, אך ממך, כך טען האחרון, גרר אותו בכוח ואמר לו: "למה לך להיכנס לבית סהר, יותר טוב בוא הביתה".

על פי דוח ועדת החקירה הציבורית לאירועי ואדי סאליב הבחין חיים פירסט בעל בית הקפה ברחוב ואדי סאליב 7 ב"אדם מרוקני", ולאחר כמה רגעים שמע מעוברת אורח "שהאיש שובר בקבוקים בקפה כי לא נתנו לו לשתות". "יותר טוב שיסגור את בית הקפה", היא הציעה, "כדי שהאיש לא ייכנס". זריז ממנו היה אייזיק וייסלר, בעל בית הקפה ברחוב ואדי סאליב 10, אשר מיהר לסגור את בית הקפה שלו, לאחר ששמע ש"ישנו שיכור ומרביצים מכות". גם חיים פירסט לא התמהמה. הוא הוריד תריס אחד והכניס שלושה שולחנות מתוך הארבעה שעמדו בחוץ. ממילא לא היתה לעקיבא כל כוונה להיכנס אליו. הוא רק חלף על פני בית הקפה. "הוא לא דבר אתי", העיד פירסט, "הוא הלך עם עוד איש. לא הבחנתי אם אותו איש החזיק בו והם המשיכו ללכת לכיוון רח' עיראק". באותו רגע עברה במקום ניידת משטרה, נהוגה בידי יעקב חייק ובפיקודו של אשר גולדנברג. היא היתה בדרכה להציב בעמדותיהם את שוטרי המקוף יצחק גטניו, נתן אדלשטיין, נחמיה הוכמן, שלמה חניגה, וקרול סגל. פירסט אותת לניידת לעצור. "האם בגלל איש אחד אנחנו צריכים לסגור את העסקים?", התלונן בידיש פירסט, עולה חדש מטורנסילבניה לפני סמ"ר גולדנברג שישב בתוך הניידת, "אנחנו משלמים מסים". גולדנברג הרגיע אותו ואמר: "באו לקחת את האיש", ופירסט הורה על הכיוון שהלכו אליו ממך ועקיבא.

בינתיים נכנסו ממך ועקיבא לבית הקפה של שלמה רוזיליו ברחוב ואדי סאליב 24. כשהתקרבה הניידת אל בית הקפה זיהה קרול סגל את יעקב עקיבא, שאותו הכיר מתקופת שירותו כשוטר במדור הפלילים, שלוש-ארבע שנים קודם לכן. אז, נזכר סגל, היה עקיבא "סרסור זונות". עקיבא ישב בגבו לכניסה ולניידת המשטרה שהתמקמה כעת בחזיתה. סמל גולדנברג סימן באצבעו לכיוון עקיבא. ממך, שישב מול עקיבא, זינק אל השוטרים. סמל גולדנברג אמר לו: "לא אתה, כי אם השני". ממך המשיך להתקדם לכיוונו של גולדנברג ואמר לו, "אני מבטיח שאקח את עקיבא בשלום הביתה, אני ארגיע אותו". גולדנברג לא התרצה ודרש במפגיע כי עקיבא יתלווה אליו, "אחרי מה שקרה". עקיבא קם, ניגש בעצמו ונשען על הניידת, תוך שהוא שואל את סמל

גולדנברג, "מה אתה רוצה?". ממך, כך נזכר חייק, נהג הניידת המשטרית, ניסה לשדל את עקיבא במרוקנית, ואמר לו, "תחזור למקומך, לא ייקחו אותך". עקיבא אמר, "אני לא מפחד, 20 שוטרים לא ייקחו אותי. אני רוצה למות, אבל לא לבד". בינתיים, העיד חייק, "נגשו עוד אנשים אזרחים מרוקנים ממכריו של עקיבא, וניסו להשפיע עליו ולהזיזו מהניידת".

מכאן ואילך השתלשלו הדברים במהירות: עקיבא קפץ על המזנון, לקח בקבוק מלא וניפץ אותו, השוטרים זינקו מן הניידת, עקיבא החל להשליך עליהם בקבוקים בזה אחר זה ופגע בין השאר בשמשת הניידת. השוטרים תפסו מחסה מאחורי הניידת, ואז נורו כמה יריות מאקדחו של סמל גולדנברג, שירה דרך חור השמשה לעבר בית הקפה, שעמד בו ברגע זה עקיבא במרחק של כמטר וחצי עד שני מטרים מהדלת שליד הבר. יריות נוספות נורו מאקדח אחר. עקיבא הספיק לומר: "אתם יורים בי, תירו", המשיך לזרוק בקבוקים ואז צנח. היריות נפסקו. עקיבא שכב שרוע על הבר, במותן השמאלי שלו נפער חור מדמם. "הרמנו אותו", העיד חייק, "שמנו בתוך המכונית וברחנו מיד לכיוון בית החולים. הגענו לבית חולים רוטשילד, והשוטרים הכניסו אותו פנימה. ראיתי אותו עדיין נושם". "האם יכולתם אתה והשוטר גטניו לעצור את עקיבא בשעה שיצא מבית הקפה?", נשאל השוטר קרול סגל, היורה השני, בחקירתו, וענה: "אני סבור שלא היינו מצליחים להעלותו בכוח משום שהוא איש חזק, חסון וגבוה מאוד, ואני וגטניו נמוכים. בהשוואה אליו אנחנו כמו זבובים".

בשעה עשר וחצי, בהמשך אותו ערב, הגיעה לפינת רחובות שיבת ציון וואדי סאליב מכונית מדור הבילוש עם שלט אזרחי, נהוגה בידי השוטר אליהו אשרף, ולצדו סמ"ר חיים מלך. הם נתקלו בהתקהלות של כ-100-150 איש. המתקהלים הקיפו את המכונית בצעקות, "אחינו נהרג על ידי המשטרה". אשרף העיד כי משהו מן הקהל בא בריצה לכיוונו, תפס אותו בחולצה, קרע אותה וצעק: "אתם הרגתם את אחינו". הוא זוכר כי דחפו וסחבו אותו, וגם כי אנשים התחילו לזרוק אבנים על המכונית לעבר המקום שישב בו הסמל מלך. מלך זוכר כי "הנהג אשרף התחיל לדבר אתם בשפה המרוקנית, אמנם בהתחלה התחילו לנגוע גם בו, אבל כנראה שהשפה השפיעה גם עליהם והתחילו לזרוק אבנים לצד שאני ישבתי". לאחר ששברו את שמשת המכונית תקפו את סמ"ר מלך בידיהם, משכו אותו מן המכונית בכוח והשליכו אותו ארצה. תוך כדי כך פנו חלק מהם להפוך את המכונית המשטרית. בין לבין נשמעו יריות, ובמהומה שנוצרה הצליח מלך לברוח. בינתיים יצא אשרף מן המכונית כשהוא מתגונן מחפצים שעמדו להיזרק לכיוונו.

באותו ערב נקלעו למקום השוטר קלמן חיימוביץ ורעייתו. חיימוביץ זוכר כי תחילה הבחין בפרוצה פריחה נכנסת לבית הקפה של רוזיליו ועמד לחפש את שוטר המקורף ולהפנות את תשומת לבו לעניין. בתוך כך שמע את היריות שנורו לעבר עקיבא, ומיהר לשלוח את רעייתו לעלות לדירתם ברחוב ואדי סאליב 10, כשהוא עצמו נשאר ברחוב. הוא צפה בהתקהלות שנוצרה סביב מכוניתם של מלך ואשרף. "הנהג", כך העיד, "לא יצא מן המכונית. אנשים התחילו לדבר עם הנהג בשפה מרוקנית שלא מובנת לי, הנהג יצא מן המכונית, והתחילו לזרוק בה אבנים". באותו רגע נשמעה ירייה שנורתה מן הקומה הרביעית של הבניין שנמצא בו בית הקפה "אביב". שלוש יריות נוספות נורו בדקות הבאות, כולן מאקדחו של אזרח המשמש שומר בבנק לאומי, במטרה להרחיק את "ההמון הפרוע". אחד העדים זוכר כי כאשר נורו היריות מן הקומה הרביעית, צעק אחד המתקהלים לעבר היורה "נאצי". "גבהו היה כמטר שישים וחמישה, והוא נראה כבן עשרים ושש". חיימוביץ מיהר לעלות לדירתו כדי לקחת אקדח, שב אל זירת האירוע, ניצב באמצע הכביש, במרחק שלושה-חמישה מטרים מההמון, וירה כדור אחד באוויר. המתקהלים זיהו את חיימוביץ היורה כ"זה עם החולצה מניילון", עזבו את מכונית המשטרה ואת סמל מלך שחמק בינתיים, וחלקם מיהרו עתה להסתער על חיימוביץ. מן המכות נשברה אחת משיניו של חיימוביץ, אשר הצליח לחמוק, תוך שהוא נס לעבר רחוב קיבוץ גליות. שם נתקל בסמל מלך, והשניים המשיכו במנוסתם עד שמצאו ברחוב רופא, שסייע להם לטלפן למוקד ולהזמין תגבורת. עד מהרה הגיעו ניידות, שהתקדמו דרך רחוב מעלה השחרור. "השוטרים הרחיקו את ההמון מהמכונית, אשרף הוציא את המכונית מהמקום בירידה של שיבת ציון לכוון ככר פייסל". ב-11 בלילה הופיע במקום סגן ניצב יששכר שפי, מפקד משטרת חיפה, ונתקבל על ידי קהל נרגש שקרא, "רצחתם אדם! פצעתם אדם! מוכרים נשק לגרמנים!". על פי דין וחשבון של ועדת החקירה הציבורית הועלו לפני ניצב שפי "בערבוביה טענות על קיפוח ועוול, כשהן מלוות לעתים בצעקות היסטוריות של נשים".

מאורעות ואדי סאליב בגרסתם הראשונה החלו למחרת. לילה קודם לכן התפזרה המהומה בחצות, אנשים שבו ונכנסו לבתיהם, ושקט השתרר בוואדי. בשעות הבוקר המוקדמות הופצו בשכונה הוראות בעל פה ו"בפתקאות", לסגור את החנויות ולהימנע מלצאת לעבודה. בשבע בבוקר התכנסו בבית הכנסת רמב"ם כ-150-200 איש, אשר נענו לקריאתו של "ליכוד עולי צפון אפריקה". תחילה דיבר דוד בן-הרוש אל הנאספים, ומשם הם יצאו בהפגנה אל מחוץ לרחובות השכונה בדרך אל מטה המשטרה.

המפגינים הניפו דגלים שחורים וכרזות שעליהן נכתב "איה הצדק?", "המשטרה הרגה אדם חף מפשע!", "אין חוק במדינה", ונשאו את דגל המדינה כשוליו מוכתמים בדם – דם עופות, כך נכתב בדוח ועדת החקירה. סגן ניצב שפי וסגן ניצב בנדל יצאו אל המפגינים בניסיון להרגיע אותם. לפני משלחת מבין המפגינים הסבירו סגני הניצבים כי עקיבא לא הרוג אלא פצוע, והציעו למשלחת להתלוות אליהם לבית החולים כדי להיווכח בכך כמו עיניהם. הם הסבירו כי המשטרה בודקת את נסיבות המקרה ומצטערת עליו צער רב. מכאן ועד לשעות אחר הצהריים התרחשו תקריות מוגבלות יחסית. בשעות הצהריים התאספו כ-80-100 איש בגבולה של השכונה, בכיכר פייסל, ורגמו ניידות ששיטרו באותו בוקר ברחבי השכונה. הקהל, כך ציין דוח ועדת החקירה, היה מורכב ברובו מילדים, מנוער ומנשים, ביניהן נשים הרות. לאחר שאלה התפזרו הוצתה מכוניתו של מנהל בנק לאומי בסניף ברחוב קיבוץ גלויות ובהמשך נפגעו בתי הקפה של שטרית ופירסט. לאחר מכן הרסו המתפרעים את מועדון ההסתדרות ומשם פנו למועדון מפא"י ורגמו לו נזקים רבים.

משלב זה ואילך הסלים המצב. בשעה שלוש אחר הצהריים נתקל קהל של כ-200 מפגינים בכוחות משטרה והחל ליידות אבנים בשוטרים. המשטרה החלה עוצרת מפגינים ומתקדמת בהדרגה, והמפגינים מצדם המשיכו לרוגם את השוטרים באבנים מן הגגות, תוך שהם מתפזרים ברחובות השכונה, חלקם עשויים מדרגות צרות, ובסמטאות האזור. בשלב זה החליט ניצב שפי לנסות ולהרגיע את הקהל ופנה אל מצפונם של האנשים. בחמש אחר הצהריים נדמה היה כי חלה רגיעה כללית, הקהל התפזר והחנניות נפתחו, אך 40 דקות מאוחר יותר התקבלו במשטרה ידיעות על הפגנה של מאות אנשים, העושה את דרכה להדר הכרמל. בעוד המשטרה שולחת כוחות מוגברים לעיר התחתית, הגיחו מוואדי סאליב לכיוון הדר הכרמל שתי חבורות, האחת בריצה דרך רחוב סוקולוב עד רחוב הרצל ובחזרה דרך רחוב יחיאל, והשנייה דרך רחוב יחיאל לרחוב סירקין, משם עד רחוב שפירא, ובחזרה. בכל אחת מן החבורות היו כ-25-30 איש, שניפצו חלונות ראווה, פגעו ברכוש ונמלטו במהירות. בשעה שמונה בערב שוב ניסו כ-50 איש להגיע לרחוב הרצל, אך המשטרה חסמה אותם מבעוד מועד, והם נסוגו לוואדי סאליב תוך יידוי אבנים. בשמונה וחצי בערב הסתיימו התקריות. הנזק בגוף הסתכם ב-13 שוטרים פצועים, ביניהם שניים קשה, ואילו הנזק ברכוש הוערך ב-25,000 ל"י. המשטרה עצרה 34 חשודים, ביניהם עשרה בעלי עבר פלילי. רובם שוחררו למחרת בערבות עצמית במטרה להרגיע את הרוחות (הארץ, 17.8.1959). כרוז חתום בידי דוד בן-הרוש שהופץ באותו ערב הביע צער על

התקריות וקרא לרגיעה. בכרוז אחר שהופץ באותו יום נכתב: "יהודי צפון אפריקה, נחרות בזכרוננו את יום אתמול, למה שמחכה לנו בעתיד מאלה השכנים שמתעשרים על חשבוננו ואחרי כן עוברים לגור בבתים הדורים בהדר הכרמל ובשיכונים נוחים".²

כשניסו רבי הניצבים שפי ובנדל לדבר על לבה של משלחת המפגינים ולהביע צער על פציעתו של עקיבא, הם התחייבו לחקירה משטרתית של האירוע. ואמנם חקירה משטרתית פנימית התבצעה בימים הבאים. זו פטרה את סמל גולדנברג מאשמה. כדוריו, כך הראו מסקנותיה של הוועדה, פגעו בקיר האחורי הפנימי של בית הקפה ובמקרה בגובה 90 ס"מ, כלומר בכיוונים שונים, ומכאן שלא ניסה לפגוע בעקיבא ולא כיוון אליו את נשקו. "סמל גולדנברג", כך קבע הרוח, "היה בנסיבות המקרה... רשאי לירות יריות הפחדה כאמצעי להרתעתו של יעקב עקיבא מזריקת בקבוקים נוספים, אולם בעשותו כך היה עדיף לירות אותן באוויר ממש כלפי השמים ולא לתוך בית הקפה מקרה שם היה עלול לפגוע ביעקב או בבעל בית הקפה". השוטר קרול סגל, כך קבעה הוועדה, הוא שירה שתי יריות, שאחת מהן היא זו שפגעה ביעקב עקיבא. יריות אלה לא נמצאו מוצדקות, "לא מבחינה חוקית ולא מבחינה מקצועית". סגל פעל ללא הוראת פתיחה באש, כך קבעה הוועדה, ולא היתה כל הצדקה לנסות לפגוע ברגליו של עקיבא, בהיותו "יחיד" ולא "מזוין בנשק חם". הוועדה המליצה משום כך להעמיד את גולדנברג לפני בית דין משמעתי ואת קרול סגל לפני בית דין אזרחי.

לדעת הרופאים מצבו של עקיבא באותה עת היה קשה מכדי שיוכל לתת עדות. הוא שכב בבית חולים רוטשילד כשהוא סובל מקרע באזור המותן השמאלי, חבלה במעי הגס ובחוט השדרה, ועם גוף זר בתעלת עמוד השדרה. באשר לאירוע הנוסף קבעה הוועדה המשטרתית כי אין לנקוט כלפי השוטר חיימוביץ אמצעים משפטיים, שכן "הראה יוזמה ועירנות על אף שלא היה בתפקיד" ותרום להצלתו של סמל מלך. גם יריותיו של האזרח מן הקומה הרביעית נמצאו מוצדקות. "מי שמתחיל לירות במוחמד, סופו לירות ברחמים", כתב אורי אבנרי בעיתונו העולם הזה. "מי שאוסר ומגלה את סולימאן ללא דין ודיין, סופו לאסור ולהגלות את נסים. מי שיורק היום בפני פאטמה, יירק מחר בפני מזל. מה שקרה אתמול בוואדי ניסנאס, מוכרח לקרות

2. כרוז שונה לגמרי התפרסם בשבועון העולם הזה, ובו נכתב: "דמנו לא יהיה הפקר. נעלה לשכוננו-עושקנו בהדר-הכרמל. אנו רואים אותם בלילות, בתוך החלונות המוארים, בעוד אנו מחפשים מקום לינה בחדרי מדרגות ובמרתפים חשוכים, וביום תרים כואבים רעבים להשגת יום עבודת-דחק - בואו נעלה עליהם!" (כהן 1959).

היום בוואדי סאליב", כתב אבנרי, בדעה שהיתה דעת יחיד באותם הימים (אבנרי 1959). "יריות בשיכור", הקניט חבר הכנסת אריה בן-אליעזר מתנועת חרות את הממסד, "אנו חייבים להודות שחיי החברה שלנו אינם מלאים בשיכורים רבים, אינם מלאים גם במתפרעים רבים. אם אמנם יש צורך לירות בשיכור משתולל, אני משער לעצמי כמה קורבנות היו נופלים מדי יום ביזמו ומדי לילה בלילה בין עמים שהשכרות היא חלק בלתי נפרד מהחיים החברתיים".³

3. ישיבה תרס"ט, 13.7.1959, הדיון בהודעת הממשלה בעניין חיפה, עמ' 31.